

13. Меметов А. М. Источники формирования лексики крымско-татарского языка / А. М. Меметов. – Ташкент : Фан, 1988. – 110 с.
14. Меметов А. М. Иноязычные заимствования в крымскотатарском языке : материалы к спецкурсу по лексике крымскотатарского языка / А. М. Меметов. – Ташкент : Изд-во Таш ПИ, 1990. – 121 с.
15. Меметов А. М. Лексикология крымскотатарского языка / А. М. Меметов. – Симферополь : Крымское учебно-педагогич. гос. изд-во, 2000. – 288 с.
16. Мусаев К. М. Лексика тюркских языков в сравнительном освещении / К. М. Мусаев. – М. : Наука, 1975. – 360 с.
17. Мусаев К. М. Караимский язык / К. М. Мусаев // Лингвистический энциклопедический словарь. – 2-е изд., доп. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2002. – С. 212.
18. Реби Д. Крымчакский язык / Д. Реби. – Симферополь : Доля, 2004. – 224 с.
19. Смолина М. Урумский язык. Урум дили (приазовский вариант) / М. Смолина. – К. : Бланк-Экспресс, 2008. – 168 с.

Лисецька І.А.

УДК 811.161.2.'373.7

СПЕЦИФІКА ЛЕКСИКОГРАФІЧНОГО ОПИСУ АРЕАЛЬНИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

Постановка проблеми. Концептуальні моменти у сфері лексикографічного опису фразеологізмів учені обговорювали не раз, основні «завдання теорії та практики фразеографії» загалом «не суперечать завданням лексикографії» [3, с.44]. **Актуальність** питання полягає в тому, що, як засвідчує історія лексикографії, на сьогодні не існує уніфікованих принципів опису діалектних ФО, в кожному словнику вони варіюються, «на вибір тлумачення впливає індивідуальна манера і навіть суб'єктивний підхід укладача словника» [3,с.47]. Незважаючи на це, в лексикографії виробилася певна система принципів опису ФО, яка використовується й у діалектних словниках.

Під час опису ФО, за словами О. Бабкіна, тлумачення «повинні бути точними, чіткими й лаконічними; їх потрібно формулювати, уникаючи надміру важких конструкцій та канцелярських мовних зворотів» [1,с.38].

На відміну від цього постулату, який навряд чи викличе заперечення вчених-лексикографів, теоретична регламентація стосовно підбору метамовних засобів інтерпретації ФО в словниках не завжди враховує специфіку опису фразеологізмів у власне ареальних словниках. Так, у наявності етимологічних даних при описі ФО О. Бабкін вбачає ваду лексикографа. Дослідник це пояснює так: «...як буквалістичний переклад іномовної ідіоматики, так і тлумачення ідіом своєї мови з креном в етимологію – це дві сторони однієї й тієї ж медалі, тобто факт негативний» [2,с.8]. Слідом за О. Бабкіним, В. Білоноженко й І. Гнатюк твердять: «Суттєвим для лексикографічної кодифікації ФО є фразеографічна вимога, яка полягає в усуненні з дефініцій непотрібних елементів етимологізації. У лексикологічній практиці досить часто трапляються випадки, коли у тлумаченнях наявний зайвий елемент етимологізму...» [3,с.50]. Однак, відчуваючи категоричність таких тверджень, дослідники принагідно додали, що укладачі «фразеологічних словників, використовуючи етимологічні дані для тлумачення значення ФО, підтверджують думку про те, що пояснення етимології ФО допомагає зрозуміти їх сучасне значення» [3,с.51]. Думається, не викличе заперечення той факт, що для опису ареальної ФО етимологічний фрагмент є не те що зайвим, а іноді навіть і вкрай корисним для глибинного пізнання сутності фразеологізму, а подекуди й сприяє формуванню чітко окресленого вектора тлумачення ФО.

З огляду на специфіку лінгвогеографічних положень на цьому рівні стикаємося з дилемою, природа якої лежить у площині властиве специфіки діалектних словників. Тут, насамперед, варто мати на увазі виключну вагу кожної ареальної РО, опис якої спрямований на створення якомога повнішого лексикографічного портрета. Ця особливість формується необхідністю фіксації діалектологічного матеріалу в усій можливій повноті, і етимологічні дані тут не є винятком, про що йшлося в науковій літературі неодноразово. Отже, вже цей момент увиразнює специфіку підходу до опису ареальних ФО, дозволяє говорити про своєрідність ареальних ФО, що відповідно породжує специфіку їх лексикографічного опису.

Важко не погодитися з ученими, які твердять: «Фразеографічні визначення відрізняються великою різноманітністю і будуються як з урахуванням способу тлумачення значення ФО, так і особливостей семантичної мови їх словникових дефініцій. Адже для одного і того ж значення фразеологізму можна застосовувати різні словникові тлумачення. Це пояснюється і дифузністю фразеологічного значення, і індивідуальним стилем лексикографа, і загальним типом словника, який передбачає ступінь складності метамови і допустимий обсяг словникової статті» [3,с.51]. Чи не найвиразніше цю особливість демонструє ареальне словникарство, де наявні різноманітні форми словникових статей та способи тлумачення діалектних ФО.

Про специфіку тлумачення ФО у фразеологічних словниках сказано чимало, вчені систематизували й характеризували основні принципи інтерпретацій фразеологізмів [Бабкин 1964; Білоноженко, Гнатюк 1989; Прадід 1997 та ін.], однак поза увагою дослідників і досі залишається теоретична розробка положень лексикографічного опису ареальних ФО. Специфіка цього фразеографічного масиву має низку особливостей, які найперше пов'язані зі специфікою діалектних словників, у рамки якого потрапляє відповідна ФО. Лексикографічний опис ФО у фразеологічному словнику відрізняється від опису ФО в

ареальному словнику подібно до того, як відрізняються лексикографічні параметри тлумачних і перекладних словників.

Діалектні словники дечим наближені до перекладних. Цю особливість репрезентує низка діалектних словників ХХ ст., наприклад, словники І. Верхратського. До того ж, принцип трансляції семантичного коду ареальної ФО здійснювався досить часто за принципом перекладного словника, що зокрема засвідчують роботи І. Гоцького, Б. Грінченка та ін. За справедливим спостереженням С. Головащука, «завдання перекладного словника ускладнюється порівняно з тлумачним тим, що в ньому не тільки розкривається значення слова мови оригіналу, а й наводиться його рівнозначний заміник, еквівалент, спроможний передати іншою мовою семантику й стиль заголовного слова» [4,с.140]. Подібний принцип опису ФО лежить в основі обласних словників.

Характеризуючи основні способи передачі змісту РО в перекладних словниках, С. Головащук підсумовує: «Вітчизняна перекладна лексикографія в своїй практичній діяльності застосовує чотири основні способи розмежування й передачі значень слів однієї мови засобами іншої мови: 1) буквальный, точный, реальный переклад слова або одного з його значень, коли відповідні поняття в обох мовах збігаються; 2) переклад синонімами, коли слово мови оригіналу передається кількома відповідниками іншої мови; 3) розкриття значень заголовного слова шляхом тлумачень іншою мовою; 4) передача слова-поняття однієї мови калькою або запозиченим словом, іноді з додатковим розкриттям змісту такого відповідника синонімом чи тлумаченням. Вибір одного з чотирьох способів визначається характером даних слів-понять і співвідношенням їх в обох мовах» [4,с.141]. Якщо зважити на принципи трансляції семантики РО, насамперед ФО, в ареальних словниках ХХ ст., унаочнюється певна подібність їх лексикографічного опису з лексикографічними параметрами перекладних словників.

На подібність структурно-семантичного рівня перекладних і ареальних словників указує й розташування фразеологічного матеріалу в їх структурі. С. Головащук помітив: «Неабияке значення в практиці перекладної лексикографії має також розташування фразеологічного матеріалу в словнику. У зв'язку з тим, що практично неможливо й недоцільно повторювати в перекладному словнику ту чи іншу фразеологічну одиницю стільки разів, скільки окремих повнозначних слів-компонентів входить до її складу, фразеологізми звичайно подають під тим словом, яке є найхарактернішим для даного словосполучення, є його семантичним чи структурним центром. У зв'язку з цим винятково великої ваги набуває визначення опорного (або ключового, ведучого) слова фразеологізму. Від того, як розв'язане питання про опорне слово, залежить уся система розміщення фразеологічних одиниць у словнику» [4,с.185]. Практично такий самий принцип покладено в основу структури більшості діалектних словників.

Така характерність лексикографічного опису, крім іншого, вказує на специфіку ареальної мовної картини світу, а говірки складають систему своєрідної картини світу. Ця особливість промовисто окреслює одну зі специфічних рис діалектних ФО – неперекладність. За словами Ю. Апресяна, неперекладність завжди вважалася «свідченням етноспецифічності» [7,с.35]. Має рацію дослідник: «Про етноспецифічність картини світу в мові L стосовно якоїсь іншої мови чи мов можна говорити у двох випадках: а) коли в L є прості за своєю структурною мовні одиниці з таким значенням, яке в інших мовах може бути виражене лише описово, тобто складними одиницями типу словосполучень або речень (етноспецифічність у сильному смислі); б) коли якість значення, в принципі таке, що може бути вираженим простими засобами і в інших мовах, має в L певний особливий – граматикалізований чи напівграматикалізований – статус (етноспецифічність в слабкому смислі)» [7,с.36]. Якщо це спостереження спроектувати на сферу ареальної фразеології, то особливість діалектних ФО стає ще більш очевидною.

Специфіка лексикографічного опису ареальних ФО полягає й у тому, що вони по суті є характерними регіональними лінгвокультурами, які при створенні їх «лексикографічного портрета» (Ю. Апресян) вимагають значно ширшої словникової характеристики, у порівнянні з описом ФО у фразеологічних словниках, які функціонально мають інше призначення.

Зрозуміло, основні правила опису ФО часто збігаються, тому лексикограф, який займається описом фразеологізмів ареалу, має враховувати концептуальні засади фразеології, однак нерідко ці положення нівелюються, що може бути пояснено специфічним призначенням діалектних словників.

З точки зору теоретичної фразеології система опису ФО в діалектних словниках інколи не відповідає основним вимогам, але можливі недосконалості на цьому рівні дещо «згладжуються» власне специфікою словника, адже фіксація всякої діалектної ЛО є позитивним моментом як у розвиткові лінгвогеографії, так і в лінгвістиці в цілому.

Щодо метамовного шару ареальних словників, то тут не простежується якихось виразно специфічних рівнів, які кардинально відрізняють ці типи словників від інших. Можна погодитися з тезою В. Широкова, який стосовно поняття «метамова» в лексикографії говорить: «Сукупність правил, прийомів і засобів опису реєстрових одиниць творять метамову словника» [6,с.72-73]. З огляду на стан розвитку лексикографії, і нині залишається актуальною теза про необхідність вивчення лексикографічної метамови, яка є одним «з різновидів наукової мови» [3,с.52]. Ця теза підтверджується й тим, що, за словами Ю. Апресяна, реально «в якості семантичної метамови в більшості сучасних робіт використовується не універсальна штучна мова, а певна спрощена і стандартизована підмова описуваної звичайної мови» [7,с.54]. З огляду на це мова лексикографічного опису все ще потребує подальшого вдосконалення та розробок, одним словом – стандартизації. «Стандартизація, – на думку Ю. Апресяна, – полягає в тому, що кожне таке слово повинне в ідеалі задовольняти вимоги взаємно-однозначної відповідності імені й смислу. Іншими словами, в метамові у нього не може бути синонімів і омонімів» [7,с.55].

Якщо в системі академічних видань словників спостерігається прагнення до вдосконалення лексикографічної мови, то в ареальних словниках цей аспект все ще залишає бажати кращого. Певно, всебічне дослідження специфіки опису РО в діалектних словниках дозволить проаналізувати основні вади на цьому рівні й окреслити можливі шляхи їх вирішення. «Вивчення метамови фразеологічних тлумачень надзвичайно важливе не лише для семасіологічних досліджень, але й для удосконалення теорії та практики фразеологічного описування і, зокрема, для розробки проблем типових тлумачень окремих розрядів фразеологізмів» [3, с.51].

Висновки. Таким чином, лексикографічний опис ФО в ареальних словниках має низку специфічних моментів. На рівні змістових параметрів спостерігається певна розбіжність між основними правилами фразеології, які стосуються особливостей опису ФО у власне фразеологічних словниках. Натомість, манера опису ФО в діалектних словниках тяжіє до моделей словників перекладного типу, тому аналіз дефінітивних моделей опису ФО варто проводити з урахуванням цієї особливості. Крім того, власне відмінність типів словників так чи інакше впливає на систему опису матеріалу, до того ж об'єкт опису має свою специфіку: ареальні ФО потребують більш широкого опису в контексті етнографічних регіональних реалій, аніж це маємо на прикладі ФО літературного фонду. Специфіка опису ФО в ареальних словниках пов'язана із браком академічних видань такого плану, які могли б уплинути на стандартизацію методів опису.

Джерела та література:

1. Бабкин А. М. Лексикографическая разработка русской фразеологии / А. М. Бабкин. – М.; Л. : Наука, 1964. – 76 с.
2. Бабкин А. М. Идиоматика (фразеология) в языке и словаре / А. М. Бабкин // Современная русская лексикография. – Л. : Наука, 1979. – С. 4-19.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк. – К. : Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Головащук С. І. Перекладні словники і принципи їх укладання / С. І. Головащук. – К. : Наук. думка, 1976. – 247 с.
5. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень) / Ю. Ф. Прадід. – К.; Сімферополь, 1997. – 252 с.
6. Широков В. А. Феноменологія лексикографічних систем / В. А. Широков. – К. : Наукова думка, 2004. – 327 с.
7. ЯКМСЛ – Языковая картина мира и системная лексикография / В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Баева, О. Ю. Богуславская, Б. Л. Иомдин, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. В. Санников, Е. В. Урысон; отв. ред. Ю. Д. Апресян. – М. : Языки славянских культур, 2006. – 912 с. – (Studia philologica).

Стрілець І.В.

УДК 811.161.2'271

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЕТИКЕТУ В ЗАГАЛЬНОКУЛЬТУРНОМУ АСПЕКТІ

Останніми десятиліттями у всьому світі прокинувся підвищений інтерес до етикету. Нові перспективи вивчення відкрились завдяки застосуванню лінгвістичних і семіотичних процедур опису і аналізу комунікативної поведінки в людському суспільстві. Зростання зацікавленості до питань етикету чималою мірою пояснюється і новим осмисленням самих феноменів спілкування і поведінки. Їх виняткова роль у функціонуванні всіх систем культури привернула увагу спеціалістів з теорії комунікації, лінгвістики, семіотики, психології, соціології, етнографії. Бурхливий прогрес у цих сферах призвів до утворення нових субдисциплін і галузей наукового знання, таких як паралінгвістика, етнографія спілкування, психолінгвістика, проксемика, кінесика та ін.

Саме поняття „етикет” прижилось порівняно недавно. Визначити його кордони і сьогодні не так легко, як може видатись на перший погляд. Зазвичай під етикетом розуміють „сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього вияву відносин до людей (поводження з оточуючими, форми звертання і привітання, поведінка у загальних місцях, манери і одяг)”[1]. Це визначення однак не враховує відмінностей між побутовими, етикетними і ритуальними ситуаціями.

Коректнішим видається визначення етикету Т. В. Цив'ян: під етикетом „розуміють такі правила ритуалізованої поведінки у суспільстві, які відображають суттєві для даного суспільства соціальні і біологічні критерії і при цьому вимагають застосування спеціальних прийомів (оскільки в широкому значенні будь-яку поведінку цивілізованої людини можна вважати етикетною) ... Враховуючи визначені відношення і зв'язки, які існують в даному колективі, етикетна поведінка допомагає виявити його структуру. Практично це досягається перекладом на мову етикету того фрагменту мови фактів, у якому є суттєва різниця у віці, статі і суспільному становищі. Тому основною функцією етикетної комунікації з погляду прагматики буде відносно визначення становища кожного члена в суспільстві, притому проведене таким чином, що воно правильно відображає розбиття у людському колективі і задовольняє обидві сторони, які вступають у спілкування”[2]. У цьому визначенні відзначені суттєві риси етикету, однак і воно не може нас повністю задовольнити, бо тут мова йде про спілкування загалом, а не про етикет як його специфічну